

“DÜNYANIN EN BÜYÜK YAZILARI” AYASOFYA’NIN CELÎLERİ

Ali Rıza **ÖZCAN**

Ayasofya, tarihin her devrinde İstanbul’un kültür ve sanat hayatında önemli bir yere sahip olmuştur. İki medeniyetin ve dinin buluştuğu Ayasofya; devâsa bir hacme, yalın bir güzelliğe, büyük bir ihtişama sahip ender güzellikte mimarî eserlerden biridir.

1453’te İstanbul fethedilince, Fatih Sultan Mehmed’in ilk emirlerinden biri harap ve bakımsız bırakılan Ayasofya’nın onarılması olmuştur. Tarih içinde farklı zamanlarda tamirler gören abidevî yapının Osmanlı döneminde geçirdiği önemli onarımlardan biri, Sultan Abdülmecid zamanında yapılmıştır. Şeyhülislâm Mekkîzâde Mustafa Asım Efendi’nin 1846 yılında varis bırakmadan vefatı sebebiyle hazineye geçen 40 bin keseye yaklaşan serveti, vasiyeti üzerine Ayasofya’nın onarılmasında kullanılmıştır. Bu tarihlerde Çar Nikolay I tarafından Rusya’dan İstanbul’a Rus elçilik binasının yapımı için yollanan Fossati kardeşlerin gerçekleştirdiği çalışmalar Sultan Abdülmecid’i çok etkilemiş ve bunun üzerine Ayasofya’daki onarım işleri için (1847-1849) İtalyan Mimar Gaspare Fossati ile kardeşi Guiseppe Fossati görevlendirilmiştir. Yapılan tamirlerde kubbe, mihrap, minber, mahfiller onarılmış ve mozaikler temizlenmiştir. Bu onarımlar için Mekkîzâde Mustafa Asım Efendi’nin 40.000 keselik serveti yetmemiş, onarım bağışlarla desteklenmiştir. 1848 yılında bu onarıma katkıda bulunanlara verilmek üzere altın, gümüş ve bakırdan Tamir-i Ayasofya madalyası bastırılmıştır.

Ayasofya’yı süsleyen Kadıasker’in levhalarına geçmeden yazısı bulunan diğer hattatları da kısaca zikrederim: Sultan II. Mustafa, Sultan III. Ahmed, Sultan II. Mahmud, Şeyhülislâm Veliyüddîn Efendi ve Mehmed Es’ad Yesari’ye ait büyük boyutlarda levhalar İstanbul’un fethinin sembolü Ayasofya’da izleyenlere güzel mesajlar sunmaktadırlar.

Şair: “Bir elif çaktı yine sineme canân bu gece” demiş (Üngör, 1981, s. 84). 19. asrın en büyük hattatlarından biri de ulu mâbed Ayasofya’nın sinesine öyle bir elif çekmiştir ki, boyu 5 metre 60 cm’dir. Bu ölçü, orta boylu 4 insan boyu demektir. “Elif”i sineye kim çekmiştir diye merak ederseniz merakınızı da 1 metre 70 cm ölçüsüyle dünyanın en büyük imzası giderir: “Ketebehu es-seyyid el-hac Mustafa İzzet imâm-ı sanî el-emirü’l-mü’minîn Abdülmecîd Han”¹.

Ayasofya’nın iç mekânına bambaşka bir güzellik katan büyük levhaların yerinde daha önceleri, 17. yüzyıl hattatlarından Teknecizâde İbrahim Efendi (ö. 1688) tarafından yazılmış ve yine büyük boyda celî sülüs yazılar mevcuttu. Bu yazıların Ayvansarayî’nin “Hadikatü’l-cevâmi” adlı eserinde 1650’de yazıldığı bilgisi mevcuttur.

Teknecizâde İbrahim Efendi’nin yazıları 1733’te elden geçirilerek tamir edilmişti. Bu tarihten sonra geçen 116 yıl içerisinde ise, yazılar iyice fersudeleşmiş ve oldukça yıpranmışlardı. Ayasofya’nın 1847-49 yılları arasında geçirdiği tamir ve restorasyon esnasında yazıların da devrin anlayışına göre yeniden yazılması gündeme gelmiş ve bu görev Kadıasker Mustafa İzzet Efendi’ye verilmişti. Mustafa İzzet Efendi ana kubbede yer alan “Nûr Sûresi- 35. ayet” ile, “Allah, Muhammed, Ebubekir, Ömer, Osman, Ali, Hasan ve Hüseyin” isimlerinden oluşan cihâr-ı yâr-i güzîn takım levhalarını kendi anlayışına göre yeniden yazmıştı.

Prof. Dr. Ali Alparslan *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi* adlı kitabında, “Eserler 1733 tarihinde tamir için yere indirildiği zaman tespit edilen ölçülere göre elif harfinin 1 karış 8 parmak eninde, boyunun da 25 karış olduğu ve yazıların Semerkand Âbâdîsi denilen kâğıda veya astar üzerine yazıldığı bildirilmektedir.” (Alparslan, 1999, s. 108) diyerek Teknecizâde’nin yazılarının büyüklükleri hakkında bilgi verir.

¹ Mü’minlerin emiri Abdülmecid Han’ın ikinci imamı Mustafa İzzet. Tarih: 1265/1849.

Görsel 1
Ayasofya

Bu bilgilere göre, “Elif” harfinin boyu 25 karıştır. Bir karışı ortalama 20 cm kabul edersek, 25 karış beş metre olur. Kadıasker’in Elif’i de 5.60 metredir. Buradan yola çıkarak, Teknecizâde’nin yazılarının da aşağı yukarı Kadıasker’in yazıları büyüklüğünde olduğu anlaşılıyor. Fossati’nin 1847-49 tamirlerinden önce ve sonra yaptığı gravürler² karşılaştırıldığında Teknecizâde İbrahim Efendi’nin yazılarının bugün Kadıasker Efendi’nin yazılarının bulunduğu yerlerde olduğunu görmek mümkündür. Ancak, yazılar günümüzde olduğu gibi dairevî değil, mermer çerçevelerin içine kare şeklinde yazılmıştır.

Kubbeyi süsleyen dairevî “Nur sûresi’nin 35. ayeti”, 3 metre 15 cm genişliğindedir ve kubbeyi saracak şekilde yazılmıştır. Yazılan kalemin genişliği 14 cm’dir. Bu kalınlıktaki kalem ağzı ile yazılan “Elif”lerin boyları 2.20 m, “ha” harfinin küpü 1.55 cm ölçüsündedir.

Levha yazıların çapları yedi buçuk metredir. Bu ölçü 2.5 katlı bir ev yüksekliği demektir. Levha yazıları 35 cm genişliğindeki kalem ağzı kalınlığı ve dairevî kasnağa gerilen brandaların üzerine altın ile yazılmıştır. Levhalardan “Hüseyin” isminde bulunan Kadıasker’in imzasının boyu 1 m 70 cm ve imzanın yazıldığı kalem ağzı genişliği de 3 cm’dir. Herhalde dünya üzerinde böyle büyük ebatlarda sanatkârane ve istifli yazılmış başka bir imza örneği yoktur. Yazıların zemin rengi ise nefti yeşildir. Bu levhalardan “Allah” lafzındaki Elif harfinin boyu 5.60 m, Ebubekir ismindeki elif harfinin boyu da 5 m 10 cm’dir.

Yazılar, Kadıasker Mustafa İzzet Efendi tarafından önce küçük boyda kağıtlara yazılmış, sonra murabba (kareleme) usulü ile büyütülerek yazı kalıpları hazırlanmıştır. Bu kalıplar yine caminin içinde hazırlanan dairevî zeminlere iğneleme usulü ile aktarılmış, sonra altın ile yazılmıştır. Kadıasker Mustafa İzzet Efendi’nin en meşhur öğrencilerinden Şefik Bey ve Haydarlı Ali Efendi, hocalarına yazı kalıplarının hazırlanması ve branda üzerine yazımı safhalarında yardımcı olmuşlardır (Kumbaracılar, 1970, s. 74-77). Bu yazılar halen hat sanatı ve yazı tarihi bakımından yazılmış en büyük sanat yazıdır. Levhaların çerçeveleri 20 cm’dir ve Bahriye Marangozhanesi’nde yaptırılmıştır. Çerçeveler yekpâre olmayıp parçalar halindedir (Kumbaracılar, 1970, s. 74-77).

Hattatlar celi adı verilen büyük yazıları yazacakları zaman yazıların nereye yazılacağını gidip yerinde görürler. Yazı-mekân ilişkisi, yani yazının konulacağı mekân içerisinde nasıl algılanacağı, bir hattat için çok önemlidir. Kaynakların verdiği bilgilere dayanarak Ayasofya’da yazı-mekân problemini Teknecizâde’nin çözdüğü anlaşılıyor. Teknecizâ-

2 bkz. Fossati Gravür Albümü 3. gravür ve 24. gravür.

Görsel 2
Ayasofya Kubbe
Hat Yazısı

Görsel 3
Ayasofya İç
Mekan

Görsel 4
Kadıasker Mustafa
İzzet Efendi'ye ait
fil ayaklarındaki
sekiz levha

de'nin yazılarının estetik açıdan Kadıasker'in yazılarından güzel olduğu iddia edilemez ancak, Ayasofya gibi büyük bir mekâna yazılacak yazıların ebatları hakkında Kadıasker'e büyük ufuklar açtığı aşikârdır. Ayasofya'da yazılara bakanlar levhaları mekânın bir parçası olarak algıladıkları için levhaların büyüklüğü kolay kolay algılayamazlar.

1931'de Amerikan Bizans Enstitüsü adına Ayasofya mozaiklerini meydana çıkarma izni alan Thomas Whittemore, Atatürk'ün isteği ve Bakanlar Kurulu kararı ile çalışmalara başlamıştır. Ayasofya, 24 Ekim 1934'te müzeye çevrilmiştir. Ayasofya müze olunca Whittemore'un mozaik araştırmaları sırasında yerlerinden indirilmiş olan Kadıasker Efendi'nin yazıları yapıdan dışarı çıkarılmak istendiğinde büyüklükleri o zaman anlaşılmalı ve levhaların hiçbir kapıdan çıkarılması mümkün olmamıştır. Yazılar cami içinde bir kenara konmuştur. Sonraki yıllarda levhaların yeniden yerlerine asılması gündeme gelmiştir. Bu husus İbnülemin Mahmut Kemal İnal'ın *Son Hattatlar* (1955) adlı eserinde şu ifadelerle yer almaktadır:

“Levhalar, bir takım kıymet bilmez şahıslar tarafından indirilip bir kenara konulmuş ve bazılarının bazı yerleri zedelenmişti. Bu hal bizimle beraber diğer iman erbabını müteessir ettiğinden tekrar asılması için uğraşdıksa da muvaffak olamamıştık. Nihayet Ayasofya Müzesi Müdürü Muzaffer Ramazan Bey'i teşvik ve teşci' ettiğimde “*Para yok, olsa asarım*” demişti. Öteden beri benimle beraber bu işe sarf-ı zihin eden Yüksek Mühendis Ekrem Hakkı Ayverdi ve tüccardan Nazif Çelebi Bey, icap eden parayı Allah için vererek Ekrem Hakkı Bey'in nezareti altında levhalar tamir edildi. Yine o zatın himmetiyle cömert insanların yardımıyla 28 Ocak 1949'da yerlerine asıldı. Ekrem gelip beni götürdü.

Levhaları eski yerinde görünce ağlamaya başladım. Allah'a dua ile Ekrem, Nazif ve Muzaffer'e teşekkür ve dua ettim” (s. 161).

Ayasofya'nın içinde “cami yazı takımı” olarak bilinen İsm-i Celâl ve İsm-i Nebî ile birlikte dört halife ve Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin isimlerinden oluşan devasa büyüklükteki levhalar yapının cami olarak kullanımının ebat olarak da “en büyük” belgeleridir.

Ayasofya; 918 yıl kilise, 482 yıl cami olarak kullanılmış ve 1 Şubat 1935 tarihinde müze haline getirilmiştir. 1935'ten bu yana müze olarak ziyaret edilen yapının, vâkıfı Fatih Sultan Mehmed'in arzusu üzerine cami olarak kullanılması en doğru kullanım şekli olacaktır.

Dünyanın en büyük “cami yazı takımları”nı yerinde görmek isterseniz, Ayasofya'da sizleri bekliyor.

Kaynakça

Alparslan, A. (1999). *Osmanlı Hat Sanatı Tarihi*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

İnal, İ. M. K. (1955). *Son Hattatlar*. İstanbul: Maarif Basımevi.

Kumbaracılar, S. (1 Şubat 1970). Ayasofya'nın Levhaları. *Hayat Tarih Mecmuası*. 1(1), 74-77.

Üngör, E. R. (1981). *Türk Musikisi Güfteler Antolojisi*. İstanbul: Eren Yayınları.